

ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНОГО ЯК ПІДСТАВА ЗАМІНИ НЕВІДБУТОЇ ЧАСТИНИ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКИМ

У статті досліджено критерії виправлення засудженого як підстави заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Висвітлено теоретичні та прикладні проблеми застосування в судовій практиці ст. 82 КК України.

Ключові слова: звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, сумлінна поведінка, сумлінне ставлення до праці.

Позитивні зміни, що відбуваються в особистості засудженого і засвідчують процес його виправлення, дозволяють пом'якшити призначене йому покарання. Питанням заміни невідбутої частини покарання більш м'яким присвятили дослідження такі, зокрема, українські юристи, як: О. О. Дудоров, В. П. Герасименко, Н. В. Коломієць, Є. О. Письменський, С. В. Сахнюк, В. В. Скибицький, В. І. Тютюгін, О. В. Ус, І. С. Яковець, А. М. Ященко. Водночас доводиться констатувати, що в дослідженнях цих та інших вітчизняних криміналістів проблеми застосування в судовій практиці норм про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким висвітлено недостатньо.

Метою цієї статті є висвітлення критеріїв виправлення засудженого як підстави застосування в судовій практиці ст. 82 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Передумовою для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є фактичне відбуття засудженим певної частини строку призначеного вироком суду покарання, а підставою – та обставина, що засуджений став на шлях виправлення. Свідченням того, що засуджений став на шлях виправлення, є позитивні зміни, що відбуваються в його особистості, підтверджені його сумлінною поведінкою і ставленням до праці.

Критерії сумлінної поведінки

Сумлінний – це той, який чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки; добросовісний [1, с. 838]. Отже, постає питання: коли поведінка засудженого є сумлінною? Узагальненнями нами судової практики показало, що при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким суди враховують різні показники сумлінної поведінки. Треба зазначити, що у 22,5 % вивчених нами справ суди взагалі не зазначили,

в чому полягає сумлінна поведінка засудженого. У таких судових рішеннях суди обмежуються лише констатацією того, що поведінка засудженого є сумлінною. Без сумніву, подібне застосування закону є недопустимим, оскільки втрачається обґрунтованість, переконливість рішення суду.

В абсолютній більшості кримінальних справ суди все-таки зазначають показники, що, на їхню думку, доводять сумлінну поведінку засудженого. Зокрема, такий показник сумлінної поведінки, як позитивна характеристика засудженого адміністрації установи відбування покарання, був врахований судами у 33,3 % справ; непорушення режиму відбування покарання – 43,4 % справ; відсутність дисциплінарних стягнень – у 45 % справ; непорушення режиму відбування покарання після погашення дисциплінарних стягнень – у 17,8 % справ; участь у програмах виховного впливу – у 10 % справ; активна участь у громадському житті кримінально-виконавчої установи – у 6,2 % справ; підвищення освіти – у 2,3 % справ; наявність подяк – 0,8 % справ; зразкова поведінка засудженого – у 0,8 % справ; участь у колективах самодіяльності – у 1,5 % справ; часткове відшкодування збитків – у 0,8 % справ. Ці позитивні зміни мають бути закріплені подальшим відбуванням покарання, однак уже більш м'якого.

На нашу думку, сумлінність поведінки засудженого (як і при вирішенні питання про застосування ст. 81 КК) має бути визначена через оцінку поведінки засудженого в різних аспектах. Суд, зокрема, має оцінити:

1) ставлення засудженого до вчиненого злочину (визнання вини у вчиненому злочині; щире каяття, зокрема, написання листів-каяття потерпілому, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (повне або часткове), примирення з потерпілим; відвідування священнослужителя та участь у релігійних обрядах; допомога в розкритті інших злочинів;

2) ставлення засудженого до суспільного життя (відмова від негативних зв'язків з кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; не вчинення дисциплінарних, адміністративних чи кримінальних порушень; підвищення освітнього рівня (зокрема через самоосвіту) та кваліфікації; участь у програмах диференційованого виховного впливу («професія», «творчість», «фізкультура і спорт», «духовне відродження», «правова освіта», «підготовка до звільнення»); участь у діяльності об'єднань громадян; проходження курсу лікування від алкоголізму, наркоманії або іншого захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

3) ставлення засудженого до режиму відбування покарання (свідоме і беззаперечне дотримання режиму відбування покарання та обов'язків, встановлених Правилами внутрішнього трудового розпорядку установ виконання покарання; виконання законних вимог та вказівок адміністрації; культура спілкування з представниками адміністрації та засудженими; подання прикладу для поведінки іншим засудженим; участь у самодіяльних організаціях засуджених та гуртках за інтересами; участь в організації та проведенні концертних програм та інших культурних заходів; отримання заохочень, застосованих у порядку, визначеному ст. 130 КВК; дотримання засудженим санітарно-гігієнічних правил; прагнення завчасно вирішити питання про трудове та побутове влаштування після звільнення з місць відбування покарання тощо;

4) ставлення засудженого до майбутнього життя (розробка плану законослухняного життя; підтримання стійкого зв'язку з близькими; відновлення або створення сім'ї; наявність місця проживання на волі).

Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що судам при розгляді питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким слід ретельно з'ясовувати ставлення засудженого до вчинення злочину (абз. 2 п. 17 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»).

Невизнання засудженим своєї *вини* (повно чи частково) у вчиненому злочині, на нашу думку, справді, не може свідчити про те, що засуджений став на шлях виправлення. Однак якщо засуджений під час відбування покарання визнав свою вину у вчиненому злочині і щиро розкається, довівши своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці, суд може застосувати щодо нього положення ст. 82 КК.

Вважаємо, що факт *невідшкодування засудженим за час відбування покарання завданої злочином шкоди* потребує належної уваги суду. Доречно зазначити, що російський законодавець прямо вказує на відшкодування шкоди (повно чи частково), завданої злочином, як на підставу для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 1 ст. 80 КК РФ).

На нашу думку, якщо засуджений, будучи працевлаштованим на підприємстві, у майстерні колонії або на державному чи іншій формі власності підприємстві і маючи фактичну можливість відшкодувати завдану злочином шкоду, не відшкодує її, – це свідчить про небажання засудженого виконувати вирок у цій частині і відсутність його каяття у вчиненому. Така бездіяльна поведінка, дійсно, не засвідчує сумлінної поведінки засудженого [2]. Однак якщо засуджений не відшкодує завдану злочином шкоду з об'єктивних причин, наприклад, у зв'язку з відсутністю в установі виконання суспільно корисної оплачуваної праці, ця обставина не може сама по собі свідчити про несумлінну поведінку засудженого. У разі заміни такому засудженому невідбутої частини покарання у виді обмеження чи позбавлення волі більш м'яким покаранням (виправними роботами або громадськими роботами) такий засуджений зможе довести своє розкаяння в майбутньому. Те саме стосується і засуджених, які лише частково відшкодували завдану злочином шкоду. Відшкодувати збитки в повному обсязі такі засуджені так само зможуть після заміни їм невідбутої частини покарання більш м'яким.

Та обставина, що *засуджений раніше звільнявся від покарання чи його відбування* на підставі статей 75, 79, 81, 82 КК і знов вчинив умисний злочин, є підставою для відмови суду в заміні невідбутої частини покарання більш м'яким, видається виправданою. Зазвичай «позитивна поведінка» таких осіб зумовлена їх пристосуванням до вимог адміністрації установи відбування покарання з метою повторного отримання можливості бути звільненим від покарання чи його відбування. У зв'язку з цим варто підтримати вчених, які пропонують заборонити застосовування положень ст. 82 КК до осіб, які раніше звільнилися від покарання умовно-достроково (або яким покарання замінювалося більш м'яким) та які знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (або протягом відбування більш м'якого покарання) [3, с. 609]. При цьому аналогічну заборону, вважаємо, варто поширити і на засуджених, які відбувають покарання за злочин, вчинений протягом іспитового строку за попереднім вироком суду (статті 75, 79 КК).

В аналізованому контексті показовою є справа Т., якому ухвалою Миколаївського районного суду Львівської області від 5 грудня 2014 р. було відмовлено в застосуванні ст. 82 КК. Обґрунтовуючи ухвалене рішення, суд, зокрема, зазначив: Т. чотири рази судимий за вчинення злочинів проти власності, з них двічі у 2005 р. і кожного разу із застосуванням ст. 75 КК. У 2007 р. Т. засуджений до реального позбавлення волі за злочин, вчинений під час іспитового строку, і в подальшому у 2010 р. звільнений від відбування покарання умовно-достроково. Під час звільнення Т. вчинив новий злочин, за який нині відбуває покарання згідно з вироком. Наведені обставини демонструють стійку схильність Т. до вчинення злочинів та не виправданя ним довіри суддів, які неодноразово давали йому шанс стати на шлях виправлення, то встановлюючи йому іспитовий строк, то застосовуючи заохочувальну норму про умовно-дострокове звільнення. Однак, як вбачається, Т. правильних висновків для себе не зробив, знову вчинив злочин, у зв'язку з чим відбуває покарання. Ухвалою апеляційного суду Львівської області від 6 лютого 2015 р. зазначене рішення суду першої інстанції вірно залишено без змін [4].

У разі, якщо засуджений за час відбування покарання *притягувався до дисциплінарної відповідальності і має стягнення, що погашені*, це не є підставою для висновку про несумлінність поведінки засудженого. Таким засудженим невідбутої частини покарання може бути замінено більш м'яким [5]. Адже якщо протягом шести місяців з дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення (ч. 14 ст. 134 КВК). У судовій практиці нерідкісними є випадки, коли суди робили висновки про сумлінну поведінку засуджених, які мають 32 стягнення, що були погашені у встановленому законом порядку, і застосовували щодо таких засуджених положення ст. 82 КК [6]. Водночас укотре варто погодитися з І. С. Яковець у тому, що дані про притягнення засудженого в минулому до дисциплінарної відповідальності повинні братися до уваги лише з метою підтвердження висновку про наявність динаміки в поведінці засудженого [7, с. 121].

У судовій практиці показником сумлінної поведінки визнається також отримання гарантійних листів від сім'ї, що надала згоду на подальше проживання із засудженим, а також від потенційних роботодавців про працевлаштування засудженого на роботу після заміни йому невідбутої частини покарання більш м'яким.

Як і при вирішенні питання про застосування ст. 81 КК, від сумлінної поведінки слід відрізнити пристосування засуджених до вимог адміністрації колонії з метою отримання пільг або коли засуджені дотримуються вимог режиму тільки під контролем з боку адміністрації. Наприклад, саме з цих причин постановою Менського районного суду Чернігівської області від 5 березня 2014 р. було відмовлено в заміні невідбутої частини покарання більш м'яким Н. Суд встановив, що під час відбування покарання Н. на шлях виправлення не став (вимоги режиму дотримується переважно під контролем адміністрації, на критику та зауваження з боку адміністрації установи реагує бурхливо, ставлячи свої власні бажання та інтереси вище від законних вимог адміністрації установи та правил режиму утримання в установі, участі в суспільно корисній праці не бере, власної ініціативи не проявляє). Ухвалою апеляційного суду Чернігівської області від 13 травня 2014 р. ухвалу суду першої інстанції залишено без змін [8].

Критерії сумлінного ставлення до праці

Як і критерій «сумлінна поведінка», критерій «сумлінне ставлення до праці» є оціночним і має свої показники. У науково-практичних коментарях Кримінального кодексу України юристи називають узагальнені показники сумлінного ставлення до праці (далеко не безспірні), змішуючи при цьому показники сумлінної поведінки з показниками сумлінного ставлення до праці.

Вивчення нами судової практики показує, що при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким суди враховують різні показники *сумлінного ставлення до праці*.

Часто суди, приймаючи рішення про застосування ст. 82 КК, обмежуються лише формальним посиланням на те, що засуджений «сумлінно ставиться до праці» (24 % рішень). При цьому суди не визначають, у чому саме ця сумлінність конкретно полягає. Очевидно, така судова практика зумовлена тим, що суди вважають непотрібним дублювати положення характеристик та інших матеріалів, що надаються в обґрунтування можливості заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Однак вести мову про обґрунтованість подібних судових рішень складно.

Із тих рішень, у яких суди обґрунтовують застосування ст. 82 КК певними показниками (76 %), найбільш поширеним показником сумлінної праці є те, що засуджений має заохочення в роботі (61,2 %). Інші показники трапляються менше. Так, у 28,9 % вивчених нами судових

рішень суди лише констатували, що засуджений працює, у 0,7 % рішень – те, що засуджений виконує разові доручення, у 9,2 % – бере участь у благоустрої колонії.

Засуджені до обмеження волі залучаються до праці зазвичай на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою (ст. 60 КВК). За сумлінну поведінку і ставлення до праці до таких осіб можуть бути застосовані такі заходи заохочення: подяка; нагородження похвальною грамотою; грошова премія; нагородження подарунком; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні (ст. 61 КВК).

Засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Засуджені залучаються до праці зазвичай на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції (ч. 1 ст. 118 КВК). До засуджених до позбавлення волі на певний строк, зокрема, за сумлінне ставлення до праці можуть бути застосовані такі заходи заохочення: подяка; нагородження похвальною грамотою; грошова премія; нагородження подарунком; надання додаткового короткострокового або тривалого побачення; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до 15 % мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин (ч. 1 ст. 130 КВК).

Видається, що підстави для застосування заохочень за сумлінну працю для осіб, що відбувають покарання у виді обмеження чи позбавлення волі, за окремими винятками, ті самі, що визначені трудовим законодавством для працівників і службовців [9, с. 113–114]. Водночас заохочення для засуджених до позбавлення волі можуть бути застосовані також за виконання засудженим без оплати праці робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або за виконання допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством.

З урахуванням наведеного при вирішенні питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким критеріями сумлінного ставлення засудженого до праці можуть бути: зразкове виконання трудових обов'язків; успіхи в змаганнях; підвищення продуктивності праці; покращення якості продукції; зниження собівартості продукції, раціональне використання робочого часу, сировини, матеріалів, енергії тощо; тривала та бездоганна робота; новаторство в праці; запровадження винаходів та раціоналізаторських пропозицій; сприяння масовій технічній творчості; підвищення кваліфікаційних розрядів; проходження виробничого навчання, загальноосвітньої і професійної підготовки, навчання в навчальних закладах; виконання робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або виконання допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством (для засуджених до позбавлення волі).

Вважаємо, що заняття засудженим суспільно корисною працею, виконання ним трудових обов'язків, норм виробітку без покращення якісних показників роботи, недопущення порушень трудової дисципліни можуть свідчити про те, що засуджений «став на шлях виправлення». Однак таким засудженим невідбутої частини покарання у виді обмеження або позбавлення волі зазвичай може бути замінено на більш м'яке покарання лише на один ступінь нижче. Зокрема, з позбавлення волі на обмеження волі, з обмеження волі на виправні роботи (про що буде зазначено в інших публікаціях).

Якщо засуджений не працював протягом відбування покарання через відсутність виробничих потужностей в установі виконання покарання, однак при цьому *систематично* (зокрема, і з власної ініціативи) залучався без оплати праці до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством (ч. 5 ст. 118 КВК) і сумлінно виконував доручену йому роботу, не відбутою ним частину покарання може бути замінено на більш м'яке [10–12]. Представники установи виконання покарання в такому разі повинні надати підтвердження того, що засуджений не був задіяний до суспільно корисної оплачуваної праці через відсутність виробничих потужностей, надати дані щодо конкретного виду робіт, кількості відпрацьованого часу та його періоду, довідки про заохочення.

Таким чином, при вирішенні питання про сумлінне ставлення засудженого до праці судом має бути оцінене ставлення засудженого до праці, виконання норм виробітку, виробничих завдань, сприяння адміністрації в облаштуванні і благоустрою колонії.

Хоча інших підстав для заміни невідбутої частини покарання (крім сумлінної поведінки та сумлінного ставлення до праці) ст. 82 КК не передбачає, у судовій практиці трапляються випадки, коли суди відмовляють у такій заміні, враховуючи, зокрема, ступінь тяжкості вчиненого засудженим злочину [13]. Вважаємо, що *ступінь тяжкості вчиненого злочину*, за який засуджено особу, сам по собі не може слугувати підставою для відмови в задоволенні клопотання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Ступінь тяжкості вчиненого злочину врахований законодавцем при визначенні формальної підстави для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 4 ст. 82 КК). Повторне його врахування при вирішенні питання про можливість застосування ст. 82 КК, як правильно зазначають окремі суди апеляційної

інстанції, не відповідає положенням кримінального закону [14; 15].

Сумлінну поведінку та сумлінне ставлення до праці засуджений має демонструвати протягом усього періоду відбування покарання, а не безпосередньо перед розглядом судом подання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Адже, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України, суди мають враховувати поведінку засудженого та його ставлення до праці за весь період відбування ним покарання (п. 13 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким»). У зв'язку з цим видається правильною практика тих суддів, які беруть до уваги характеристики на засудженого протягом усього часу відбування ним покарання [16; 17].

Перспективним напрямом наукового дослідження в цьому контексті видається розробка правил визначення судом виду конкретного більш м'якого покарання, на яке може бути замінено невідбуту частину покарання, при певних показниках виправлення засудженого.

Список літератури

1. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР, Інститут мовознавства. – Т. 9 : С. – К. : Наук. думка, 1978. – 555 с.
2. Архів апеляційного суду Житомирської області. Справа № 0604/5-564/2012.
3. Письменський С. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : [монографія] / С. О. Письменський ; [наук. ред. О. О. Дудоров]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 728 с.
4. Архів апеляційного суду Львівської області. Справа № 447/3649/14-к.
5. Архів апеляційного суду Рівненської області. Справа № 556/2667/2013-к.
6. Архів апеляційного суду Запорізької області. Справа № 314/7065/13-к.
7. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / І. С. Яковець. – М. : PRI, 2012. – 212 с.
8. Архів апеляційного суду Чернігівської області. Справа № 738/376/14к.
9. Горох О. П. Виправлення засудженого як підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / О. П. Горох / Наукові записки НаУКМА. – 2014. – Т. 155 : Юридичні науки. – С. 104–110.
10. Архів апеляційного суду Херсонської області. Справи № 2102/5359/2012 ; № 2190/5609/2012.
11. Архів апеляційного суду Харківської області. Справа № 635/1076/13-к.
12. Архів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Справа № 5-4393км11.
13. Архів апеляційного суду Львівської області. Справа № 466/1339/14.
14. Архів апеляційного суду Івано-Франківської області. Справа № 0907/9/2012.
15. Архів апеляційного суду Сумської області. Справи № 11-408/2007 ; № 11-409/2007.
16. Архів Верховного Суду України. Справа № 5-3945км06.
17. Архів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Справа № 5-1401км13.

O. Gorokh

CORRECTION CONDEMNED AS THE BASIS OF THE REPLACEMENT OF THE UNSERVED PART OF PUNISHMENT MORE LENIENT

The article investigates the criteria of correction condemned as the basis of the replacement of the unserved part of punishment more lenient. The theoretical and applied problems of application in jurisprudence of art. 82 of art. 82 of the Criminal code of Ukraine are covered.

Keywords: release from punishment, release from punishment serving, replacement of the unserved part of punishment more lenient, mitigation of punishment.

Матеріал надійшов 15.03.2015